

rentav hat bakom? Ett försök att ge sina döda – tvillingbrodern Espen och modern – upp-rättelse. Aksel hade gift sig i Stockholm på flykt från ett ockuperat Norge med Eva Borgen. Men därmed blev han tydligen bigamist. Påskyndades moderns död i cancer av en barmhärtig giftkapsel? Biografen presterar ett veritabelt fadermord som ställer Franz Kafkas och Jan Myrdals i skuggan.

Aksel Sandemoses motsägelsefulla liv innehåller mer dramatiskt stoff än de romaner vi fascinerats av: "Varulven", "En flykting krossar sitt spår", "Felicias bröllop". Liv och verk är inflätade i varandra.

Över denna levnadsteckning läggs ett freudiansk-marxistiskt raster. Inte ens Jantelagen går fri utan sätts in i klasskampen med föraktet för massan.

Vi följer Aksels pojkar i den danska småstaden. Med seger skjorta ansåg han sig ha blivit född. Men inte var han ett lyckligt barn utan udda och en avvikare. Det är svårt att få syn på hans känslor för fadern. Modern Amalie var hans nav. Gripande är scenen där han ligger över hennes kransebrydda kista och inte vill lämna den.

Han förblev ett ansvarslöst rebelliskt barn. Som 17-åring flydde han till sjöss. Vistelsen i Newfoundland är mytomspunnen – envist höll han fast vid påståendet att han hade mördat en man. Vad som hänt förblir dunkelt. Men säkert är att ett personligt nederlag gjorde honom till diktare.

Vid hemkomsten till Danmark grundade han en nykterhetsförening. Nykterheten varade sju månader. Även det brutna nykterhetslöftet slog han mynt av och kopplade in Tuborgs reklamavdelning! Alkohol var ett laddat ämne. Både alkoholism och nykterhet hade gjort sina nedslag hos föräldrar och farföräldrar. Han skrev kusligt initierat om rus, Kung Alkohol, Bacchus, alkoholism och delirium. Själv drack Aksel Sandemose mycket. Han kallas ett fylla med ett hav av tomflaskor. I ett skede försökte man få honom tvångsvårdad som alkoholist. Men han fick andra behandlingar, obskyr psykiatri, lustgas och orgonterapi.

Sandemose emigrerade 1930 till Norge med hustru, tvillingflickor och son. Han bytte språk och får i ett eftermäle epitetet "nationell knöl". Syndaregistret är enormt. På livets nattsidor staplas lögn, hänsynslös egoism och beräkning, pedofili, homoseksualitet och bigami. Barnen är skräckslagna och hundar skjuts brutalt på gården Kjørkelvik som han köpt med hustruns pengar. Varulven i människoskepnad.

Men här är något som inte stämmer! Han hade förorsakat mycket lidande, men trots allt hade han vänner. Det måste ha funnits även äkthet och inlevelse. Skulle han annars ha kunnat bli en stor diktare i trots mot Jantelagens tionde budord "Du skall inte tro att du kan lära oss något"?

Över skildringen vilar det onda ögat, malocchio. Det sluts först på dödsbädden – då blir han en människa. Orden har övergett den döende. Han känner havet i sin kropp, renande saltvatten i gommen.

Ingalill Österberg, fil.kand.,

Petersgatan 6 D 99, FIN-00140 Helsingfors

Scherdin fångar något centralt i det svenska och i den svenska narkotikapolitiken

Lill Scherdin

Kontrollkulturer och etik satt på spissen, akademisk avhandling, Institut för kriminologi och rettsosociologi, Universitetet i Oslo, 2003

Utgångspunkten för Lill Scherdins avhandling, *Kontrollkulturer och etik satt på spissen*, är det val politiker och myndigheter tvingades fatta på 1980-talet, då de ställdes inför hotet av HIV/AIDS: Skulle program för sprutbyten tillåtas för personer som

injicerade narkotika för att därigenom möjli- gen minska risken för spridning av AIDS?

Avhandlingens syfte är att analysera det val om rena sprutor för narkotikabrukare som fattades i Danmark, Norge respektive Sverige. Analysen innefattar även sprut- bytesvalets förhållande till andra delar av narkotikapolitiken, främst metadonbehand- lingen.

Ett annat syfte kan sägas vara att genom studiet av sprutbytespolitiken blottlägga mer generella kontrollkulturer som präglar de tre länderna. Sprutbytesprogram blir här ett särskilt väl ägnet medel för att komma åt djupare strukturer, där uppkomsten av AIDS får tjäna som "critical incident".

Ett tredje syfte är att använda sprutbytes- politiken som utgångspunkt för en etisk dis- kussion om förutsättningarna för att myndig- heterna ska utveckla ett empatiskt förhåll- ningssätt till narkotikabrukarna.

Avhandlingen tar sin teoretiska utgångs- punkt i *Cultural Theory* av Michael Thomp- son m.fl. Aktörer som ställs inför problem el- ler risker väljer enligt detta arbete strategier utifrån en kontrollkulturell helhetsbild. De olika strategierna bygger i sin tur på Mary Douglas begrepp "grid" och "group", som bestämmer vad som betraktas som farligt och hotande och som därför ska undvikas. Med "grid" menas graden av distinktion eller hie- rarki i en grupp, och med "group" graden av gruppsammanhållning. Begreppen ger upp- hov till fyra idealtyper som benämns: 1) hie- rarkisk-kollektiv, 2) hierarkisk-atomistisk, 3) flat-kollektiv, och 4) flat-individualistisk. Den första typen utgörs av samhällen som är auktoritära men omhändertagande, och som skulle kunna kallas patriarkala. Den andra typen är också auktoritär men baseras i avsaknad på sammanhållning på ren av- skräckning och närmar sig terrorsamhället, där medlemmarna söker olika anpassnings- strategier i en oförutsägbar värld. Den tredje typen är det egalitära samhället som präglas av stark inre sammanhållning med resultat- likhet som mål. Den fjärde typen kan sägas motsvara den marknadsliberala modellen med individualismen som kärna. Modellen

har tidigare tillämpats för narkotikapolitisk analys av metadonfrågan i Norge av Jan Erik Grindheim.

Undersökningsperioden bestäms av start- punkten för AIDS i mitten av 1980-talet och går fram till 2002. I vissa avseenden förs analysen tillbaka till 1960-talet. Materialet baseras på intervjuer, offentligt tryck med mera samt andra forskares analyser av nar- kotikapolitiken i de tre länderna. Intervjuer- na, som utförts 1986–88 och 1996, har gjorts med centralt placerade personer i narkotika- debatten samt ett antal narkotikabrukare i de tre länderna. Det offentliga trycket med mera utgörs av politiskt material, utredningar, tid- ningar och annan debatt.

De val som träffas om sprutbyte i de tre länderna varierar. Danmark tillåter sprutbyte och försäljning av sprutor. Det gör även Nor- ge men under viss vånda. Sverige säger däremot nej. Förklaringen till skillnaden mellan länderna görs utifrån skillnader i kontroll- kultur: Danmark utmärks av en domine- rande flat-individualistisk modell men med starka inslag av en flat-kollektiv modell och svagare hierarkisk-kollektiva drag, Norge av en dominerande flat-kollektiv modell i sam- spel med en ganska stark hierarkisk-kollek- tiv kontrollkultur, och Sverige av en mycket stark flat-kollektiv modell i kombination med en hierarkisk-kollektiv kontrollkultur som är starkare än den i Norge.

Analysen kompletteras med en undersök- ning av metadonpolitiken för att se om de kontrollkulturella mönstren består. Meta- don skiljer sig dock genom att målgruppen begränsas till opiatbrukare, politiken har få professionskonsekvenser och den är dyr. I Danmark var frågan våldsamt ideologiserad och mötte från början motstånd. Metadon fick skrivas ut av allmänläkarna, men be- slutet centraliserades under senare delen av 1990-talet. I Norge fanns i stort sett inte metadon före den så kallade överdosfrågan i början av 90-talet, medan det idag råder stor politisk enighet om metadonets fördelar och "utvecklingen sker i expressfart". Sverige visade sig vara först med att inrätta ett me- tadonprogram. Det skedde dock under stor

opposition, och programmet avbröts tillfälligt i slutet av 70-talet. Det har därefter byggts ut men inte utan motstånd.

Debatten om metadon i de tre länderna utmärks samtidigt av liknande kontrollkulturella profiler som i sprutbytesdebatten. Sverige tillåter metadon i begränsad utsträckning, men argumenteringen är densamma som vid sprutbytet. Parollen "det narkotikafria samhället" är politikens ledstjärna, och uttryck som att "eftergifter skulle ge fel signaler" spelar en stor roll. Metadonfrågan i Sverige bedöms därför lätt ha kunnat tippa i motsatt riktning. Detta stärker tesen att sprutbytesvalet inte bör ses som ett isolerat fenomen. Sveriges särställning beskrivs ytterligare genom den starka betoningen av betydelsen av tvångsvård för personer med problematiskt bruk, och genom exempel från socialtjänsten då man inte velat ge socialbidrag till missbrukare utan knutit det till drogfrihet.

Genom att Sverige blir det land som enligt analysen utmärker sig från de övriga, får landet särskilt utrymme i avhandlingen. Sveriges narkotikapolitik beskrivs som ett exempel på moralisk panik snarare än moraliskt förnuft, och Sverige blir också det land där narkotikabrukarna i särskilt hög grad får inta rollen som den gode fienden.

Den svenska kontrollpolitiska hållningen förklaras i sin tur delvis av historiskt-strukturella förhållanden. Den relativt starka hierarkisk-kollektiva prägeln förs tillbaka till en historiskt stark centralmakt. I mer modern tid utmärker sig Sverige genom att ha det starkaste socialdemokratiska partiet och en särskilt stark betoning av social ingenjörskonst.

Den starkt egalitära svenska modellen ger, hävdas det, olika resultat på narkotikapolitiken beroende på allmänpolitikens och ekonomins utveckling. Från och med 1980-talet, då den svenska välfärdsstaten kom under attack, har narkotikapolitiken tenderat att slå över från omsorg till försvar. Det goda, socialdemokratiska Sverige ska försvaras och den flat-kollektiva modellen blir ett cirkelresonemang. Försvaret av brukaren sker alltmot hans eller hennes vilja men i namn

av just vad som är bäst för brukaren – och för det flat-kollektiva samhället. En tydlig förändring inträffar också i det partipolitiska spektret så att vänstern alltmer profilerar sig i narkotikafrågan och till del även tar ledningen för en hård politik.

Denna utveckling leder också till att kontrollen i Sverige förflyttar sig i riktning mot andra kontrollkulturella idealtyper, nämligen den flat-individualistiska och framför allt den hierarkisk-atomistiska. I en situation av moralisk panik och minskande resurser till vården blir straff och tvång alltmer dominerande. Straffhotet, genom lagstiftning och polisinsatser, tillmäts relativt sett större vikt.

Detta ger upphov till ett centralt moraliskt dilemma, vilket visas genom att skildra narkotikabrukarens vardag i den hierarkisk-atomistiska kontrollkulturen. Då samhället koncentrerar sig på avskräckning och inte omsorg, finns det ingenstans för människor med problematiskt bruk att ta vägen. Samhället understödjer inte människors strävan att få drägliga levnadsförhållanden. Detta leder till en fatalistisk hållning hos brukarna med kortsiktigt handlande, lösningar utanför samhällets regelverk och en känsla av att inte kunna påverka sin situation. Detta förstärker i sin tur det omgivande samhällets stereotypa föreställningar om människor som använder narkotika, och den formella kontrollen förstärks allt mer. Politik genom "rätta signaler" i form av reaktioner som visar avståndstagande blir också allt mer centralt i denna politik.

Avhandlingen leder så fram till en plädering för en viss typ av etisk hållning. Författaren beskriver hur de fyra idealtypiska kontrollkulturerna ger upphov till olika dygder. Samtliga typer, med undantag av den hierarkisk-atomistiska bär på goda element som betonar respekt, omsorgen för andra och rätten att fälla moraliska val. Sammanfattningsvis pläderar författaren för en hållning hon benämner närhetsetisk.

Lill Scherdins avhandling har stora kvaliteter och är värd att publiceras på förlag för att nå en större läsekrets. Men det kom-

mer knappast att ske – förläggare drar sig för 809 sidor. Antalet sidor väcker också frågan om den komparativa samhällsvetenskapens möjligheter. Studier med jämförelser av olika länder, särskilt i ett europeiskt perspektiv, blir allt vanligare och är också ett sätt att inom EU skaffa forskningsmedel. Dessa studier är i allmänhet kvantitativa, vilket också är förståeligt. Enda sättet att hantera ett flertal komplexa sociala system på ett överskådligt sätt verkar ofta vara genom ett antal mätbara indikatorer. Desto viktigare är det då att söka utveckla kvalitativa ansatser i jämförande sammanhang. För att dessa ska vara genomförbara förefaller det forskningsekonomiskt att också använda sammanfattande mått eller systematiska beskrivningar. I denna avhandling hade texten kunnat förkortas samtidigt som överskådligheten ökat genom sammanställningar över t.ex. straff- och tvångslagstiftningens utveckling, antalet dömda till fängelse för narkotikabrott, antalet personer i metadonbehandling eller riksdagsmotioner och ledarartiklar i sprutbytesfrågan. Avhandlingen uppvisar nu en närmast programmatisk hållning mot kvantitativa framställningar.

Också vad gäller metod hade ett mer systematiskt förhållningssätt varit önskvärt. Det material som återges är i allmänhet illustrativt och intressant. Det går emellertid inte att veta hur det valts ut. Hur söktes tidnings- och tidskriftsartiklar, gjordes någon systematisk genomgång av offentliga utredningar, propositioner och motioner, varför valdes just de intervjupersoner som nu är med? Metoden i form av diskussioner om material och intervjuer behandlas också mycket knapphändigt liksom även frågan om hur tolkningar utförs.

Avhandlingen har en kvalitativ och tolkande ansats, varför frågan om representativitet inte kommer i första hand. Därmed kan man dock inte undvika frågan om andra intervjuer och andra citat och tryckta källor skulle kunna användas för att stödja en helt annorlunda tolkning. Frågan är viktig för konstruktionen av ländernas politik i förhållande till de uppsatta idealtyperna. Då län-

dernas narkotikapolitik visar sig innehålla element från olika idealtyper, blir den metodfråga central hur idealtyperna ”bekräftas” och hur särskiljandet går till.

I den fyrfältstablå som konstrueras utifrån Douglas begrepp framstår samhällena som idealtyper. Fördelen med en sådan beskrivning är att grundstrukturerna hålls åtskilda och det är lättare att se, och eventuellt förklara, avvikelser i förhållande till idealtypen. Douglas själv ser dock sina begrepp som kontinuerliga. Lill Scherdin behandlar också de tre länderna som kontrollpolitiskt sammansatta och överlappande.

Detta förefaller fruktbart men gör det också svårare att skilja de tre länderna åt. Frågan inställer sig vilken roll andra omständigheter kan ha spelat för valet av sprutbytesstrategi om skillnaderna i kontrollkultur trots allt inte var så stora. Kan historiska förhållanden och tillfälligheter ha avgjort skillnaden? Sverige har främst haft ett amfetaminproblem medan Danmark och Norge haft ett heroinproblem, där riskabla sprutbyten spelar en större roll. I de två länder som valde sprutbyte var också sprutor redan innan hotet från AIDS en fri handelsvara på apoteken. Nykterhetsrörelsens betydelse för narkotikapolitiken tas upp men bara för Sverige. Enskilda personer på Institutet för kriminologi i Oslo framhålls som centrala aktörer för olika beslut, vilket reser frågan om förhållandet mellan individ och (kontroll)struktur.

Det är ovedersägligt att Sverige är det land som inte accepterat sprutbyte (annat än i begränsad, experimentell skala). Samtidigt är det inte helt tydligt att Sverige också i andra delar av narkotikapolitiken skiljer sig så mycket från de andra två länderna. Norge kriminaliserade bruket långt tidigare än Sverige, tillät inte metadon när Sverige gjorde det, har det klart högsta maximistraffet och tillåter kräkmedel, vilket Sverige inte gör. Danmark har traditionellt varit det liberala landet i Norden i narkotikasammanhang, men frågan är om det gäller fortfarande. Under senare tid har straffen för handel med tung narkotika skärpts, omvänd bevisföring införts, polisens möjlighet till telekommuni-

kationsspaning utvidgats, möjligheterna till utvisning ökat, och "orospatruller" agerar numera på Köpenhamns gator.

Dessa alternativa eller bidragande beskrivningar och förklaringar kan kanske integreras med den övergripande beskrivningen av olika typer av kontrollkulturer. Detta hade varit möjligt att undersöka med ett mer systematiskt förhållningssätt. Sedan Sverige hävdats skilja sig narkotikapolitiskt från de andra två länderna vad gäller sprutbyte och metadon, fortsätter analysen med i huvudsak endast Sverige. Så beskrivs Sverige som ett exempel på moralisk panik. Frågan inställer sig dock om något liknande inte gällde i Danmark eller Norge. En systematisk jämförelse av de tre länderna efter kriterier som brukar anges som utmärkande för en moralisk panik hade varit på sin plats. Relativt små skillnader och sammansatta mönster i den oberoende variabeln, kontrollkulturer, tillskrivs nu stor betydelse för den dikotoma, beroende variabeln, sprutbyte. Analysen får tänjas på både idealtyperna och empirin för att resultatet ska framstå som givet.

Analysen söker dock lokalisera narkotikakontrollen inte bara kulturellt utan även historiskt. Härigenom visas att de olika idealtyperna från Douglas antagligen får olika innebörd och konsekvenser i olika historiska skeenden. Den hårda svenska kontrollen och vägran att acceptera ett nationellt sprutby-

tesprogram blir tydlig när landet – och vänstern – känner sig hotade. Just betoningen av vänsterns ökade roll i det specifika kontrollkulturella mönstret, med dominans av det flat-kollektiva, utgör en särskild kvalitet i analysen. När den svenska modellen hotas, behålls visionen av det goda och egalitära Sverige, men samhället slår över från omsorg till försvar och ger upphov till en hård kontroll, där sprutbytesprogram förvägras trots hotet från en dödlig epidemi.

Lill Scherdins analys är intuitivt tilltalande. Trots invändningar tycks den fånga något centralt i det svenska och i den svenska narkotikapolitiken. Den omfattande dokumentationen och analysen gör slutsatserna trovärdiga. Och även om man inte håller med i allt, så är avhandlingen intellektuellt stimulerande och för tanken vidare. Kanske rör det sig om funktionella ekvivalenter i de tre länderna. I en tid av nationell uppluckring och hotad identitet väljer länderna olika strategier som försvar för sammanhållningen: Sverige den strikta narkotikapolitiken, Norge motståndet mot EU och Danmark främlingsfientligheten.

Henrik Tham, Professor

Kriminologiska institutionen

Stockholms universitet

Postanstalt: SE-106 91 Stockholm

E-post: Tham@crim.su.se